

ФОРМА ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ТЕНДЕНЦІЙ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ

Розглядається проблемний характер збереження унітарної форми державного устрою України в контексті перспектив її євроінтеграції.

Ключові слова: форма державного устрою, глобалізація, євроінтеграція, бюрократизація, федералізація, регіоналізація.

Рассматривается проблемный характер сохранения унитарной формы государственного устройства Украины в контексте перспектив её евроинтеграции.

Ключевые слова: форма государственного устройства, глобализация, евроинтеграция, бюрократизация, федерализация, регионализация.

We consider the problematic nature conservation unitary form of government of Ukraine in the context of its prospects of European integration.

Key words: form of government, globalization, European integration, bureaucratization, federalization, regionalization.

Поняття «форми державного устрою» в сучасній теорії держави прийнято розуміти як складову частину загальної категорії «форма держави», що відображає порядок територіальної організації влади [1, с. 125]. Будучи однією з найважливіших ознак держави, територія впливає на той чи інший порядок організації державної влади залежно від історичних особливостей свого цілісного становлення як місця проживання народу – творця держави. У свою чергу, з'ясування причинно-наслідкового зв'язку місця виникнення і формування народу й держави з історичними особливостями державного самовизначення на власній території залежить від методології дослідження. Метод географічного детермінізму поширений у всесвітній історії держав і обраний осьовим у цьому дослідженні.

Конституювання у 1996 р. унітарної форми державного устрою України носило конфліктний характер і стало можливим завдяки компромісу так званого «пакетного голосування» у Верховній Раді. Явним предметом конфлікту була Кримська автономія з такими ознаками держави в державі, як форма правління – республіка, механізм держави – законодавчий (парламент) і виконавчий (уряд) органи влади, власні закони в системі джерел права України 1992-1996 рр. і Конституція як основний закон. Прихованим виявом конфлікту, практично не втіленим, але періодично диспутованим науковцями і політиками були і є досі ідеї автономій у федеративній за устроєм Україні: Галицької на Заході, Новоросійської на Півдні, Південно-Східної та ін.

Ретроспективу таких ідей від М. Драгоманова до сучасних проєктів подає в журналі «Право України» В. Медведчук [2]. З іншого боку, ці ж ідеї постають у зв'язку з обговоренням реформування Верховної Ради України з однопалатної на двопалатну, оскільки

федеративна форма держави є основним фактором запровадження двопалатного парламенту [3, с. 342].

Джерелом конфлікту стосовно унітарної або федеративної форми державного устрою України є проблема двох чи більше Україн в Україні. Застосування методу географічного детермінізму дозволяє з'ясувати суть проблеми, яка є предметом дослідження авторів статті.

Місцезнаходження території виникнення і формування народу та держави України в геополітичному вимірі в новій ері за європейською історичною хронологією стало центром зіткнення двох макроміграційних потоків по осі координат Схід-Захід та Північ-Південь. З одного боку, це азіатсько-тюркський потік на романо-германський Захід епохи середньовіччя і зворотній колонізаційний та неокolonізаційний потоки Заходу на Схід Нового і Новітнього часів. З іншого – це норманський потік «із варягів у греки». У мікροгеополітичному масштабі Україна була місцем зіткнення державних формувань Російської і Шведської, Турецької імперій по осі координат Північ-Південь, з одного боку, а також, Російської і Польської, Австрійської, Німецької імперій по осі координат Схід-Захід, з іншого.

Як наслідок, тривале й історично запізніле формування території, народу й держави України з давньоруських витоків у локальному козацькому осередку Подніпров'я XVI-XVIII століть, УНР у складі Російської імперії, ЗУНР на руїнах Австро-Угорської імперії, УРСР у складі СРСР і, зрештою, сучасної незалежної держави Україна після 1991 року. У цьому тривалому історичному процесі територія України розширювалася імперськими зусиллями російських царів і комуністичного керівництва СРСР. Народ України формувався під зовнішніми впливами на поліетнічній основі з суттєвими територіальними

відмінностями в мові, культурі, традиціях, ментальності, релігії.

Таким чином, історичні особливості формування території і народу України об'єктивно зумовлювали федеративну форму її державного устрою, що знайшло своє відображення в Конституційних проектах XIX-поч. XX ст. (Г. Андрузького, М. Драгоманова, М. Міхновського, М. Грушевського) та проектах кінця XX – початку XXI століть (В. Чорновола та ін.). Але така форма державного устрою потребувала демократичного державного режиму і розроблялася його прихильниками. Разом із тим, політичні кадри України здебільшого формувалися в складі антидемократичних імперій, що прагнули унітарного устрою. Навіть федеративний Радянський Союз був таким лише формально, а фактично унітарним. Тому унітаристські політичні кадри незалежної України з 1991 р. – спадкоємці тоталітарного радянського режиму – не уявляли собі нецентралізованого управління і стали суб'єктивним фактором унітаризації форми державного устрою сучасної України всупереч об'єктивним передумовам до федерацій. Відповідно, незважаючи на утвердження у Конституції України 1996 р. демократичний державний режим, він досі не є таким у європейському розумінні, традиціях і політичній практиці.

Разом із тим, історично запізнілий вихід України як суверенної держави у світ співпав у часі з так званою «глобальною революцією» або ж глобалізацією, під впливом якої переглядається уся теорія держави, її ключові ознаки. Спеціалісти різних галузей наук і політики обґрунтовують поняття «нерівноцінних суверенітетів» між давно утвердженими суверенними державами і новими, «квазідержавами», утвореними після Другої світової війни з колишніх колоній або, як Україна, з «переформатованих» попередніх держав (СРСР та ін.).

Такі, останні, держави не можуть обійтися без зовнішньої підтримки, впливу «старих суверенів». Тим самим у сучасному світовому співтоваристві держав його лідери (США, Велика Британія, Франція, ФРН) обґрунтовують теорію і політику глобальної (в межах ООН, СОТ, МВФ та ін. міжнародних структур) і регіональної (Євросоюз та ін.) інтеграції держав на основі обмеження їх державного суверенітету вищим суверенітетом прав людини під міжнародним контролем із правом міжнародного втручання у внутрішні справи окремих держав. Геополітичне місце України вкотре в історії поставило її між двома регіональними політичними об'єднаннями – Євросоюзом і Митним союзом. Детальніше про це – в авторських публікаціях [4].

Тенденція глобалізації об'єктивно зумовлена двома світовими війнами, «холодною війною», транснаціональною економічною інтеграцією і світовими економічними та фінансовими кризами, екологічними загрозами та ін. Але закономірним наслідком глобалізації, на думку англійського дослідника Л. Зідентопа, є концентрація все більшої повноти державної влади у її виконавчій гілці, що створює загрозу самому існуванню поділу влади в розвинутих демократіях Західної цивілізації [5, с. 146-147]. Супутньою до глобалізації стала тенденція бюрократизації держав і, насамперед,

розвинутих держав! Зокрема, в Європейському Союзі, куди прагне інтегруватися українська держава, панує суто бюрократична державна модель Франції, яка нав'язується Парижем Євросоюзу через підбір кадрів чиновників в апараті влади Брюсселя [5, с. 131, 141-143]. Німецький дослідник європейської інтеграції У. Бек коментує дії національних держав у побудові ЄС як такі, які мають санкціонуватися і проводитися в житті владним апаратом навіть «всупереч суспільному спротиву», шляхом примусу своїх народів до транснаціональних правил гри, обґрунтовуючи прийняті рішення «заднім числом», «підводячи легітимну базу під ті з них, що не можуть бути названі демократичними» [6, с. 3-6, 8-9].

Зарубіжні дослідники бюрократії М. Паренті, Е. Тоффлер, Р. Дай, Г. Зіглер, Л. Зідентоп та ін. вбачають у ній реальну загрозу демократії і правам людини. Е. Тоффлер, навіть, дійшов достатньо песимістичних висновків про досягнення «точки незворотності» в розростанні бюрократії у США, Японії та інших розвинутих державах та про сумнівність у майбутньому вийняти бюрократичну зброю із рук держави [7, с. 205, 209, 307-308, 313, 451]. Детальніше про це – в публікації авторів [8, с. 65-72].

Бюрократія єднає українську державу, яка й не була демократичною, із бюрократизованими державами глобалізованого світу. Саме аналогія із західними демократіями стала основою для виправдання авторитетними в Україні вченими В. Кременем і В. Ткаченком трансформації пострадянської України в державу «бюрократичного корпоративізму». Колишня партійно-господарська номенклатура виконала «стабілізуючу функцію» і використала своє становище в державному апараті для прискореного формування власного «тіньового» капіталу за допомогою «ренти влади», зав'язавши зв'язки із зарубіжним бюрократичним капіталом. Це вело до кризи демократії, але за зразком західних демократій, де відбувається теж саме, сучасна українська держава дотримується і поглиблює традицію бюрократичного корпоративізму і демобілізує ті, на її думку, деструктивні сили, які є загрозою глобалізації [9, с. 5, 7].

Проте тенденція глобалізації світу породжує значною мірою протилежну їй тенденцію регіоналізації. Парадокс у тому, що теоретики, ідеологи і практики глобалізації обґрунтовують регіоналізацію як складову частину, елемент глобалізації. Зокрема, В. Кремень і В. Ткаченко вказували, що регіоналізація веде до дезінтеграції системи національного управління з перспективою сегрегації одних регіонів і прискореної інтеграції з розвинутими центрами світової системи – інших. Як наслідок – зведення функцій національних держав до рівня середньої ланки глобальної системи управління, здійснюваної наднаціональними управлінськими структурами. Для України, на думку цих учених, це є друга, «тіньова» сторона медалі в процесі євроінтеграції [9]. Прикладом конкретного обґрунтування запровадження в Україні регіоналістики як навчальної дисципліни і спеціалізації та вивчення Українського Причорномор'я як своєрідного макрорегіону, що потребує свого самовизначення при проведенні адміністративно-територіальної реформи, можна навести публікацію В. Андерсона. Кредо цього автора – глобальна

економіка як система взаємодій між регіональними економіками через міжнародну торгівлю, фінансові інститути і транснаціональні корпорації [10, с. 109-115].

На відміну від українських учених, звичних до бюрократичної держави, оскільки не жили в демократичній, і тому виступаючих з апологією бюрократичного варіанту глобалізації, західні дослідники шукають противаг бюрократичним загрозам демократії. При цьому саме в регіоналізації і федеративному устрої Євросоюзу вони вбачають гарантії демократії. Теоретичною основою таких пошуків є обґрунтування французьким лібералом XIX ст. Б. Констаном тези про необхідність виокремлення в поділ влади її місцевої (муніципальної) гілки для максимального забезпечення прав і свобод людей, які витікають із природних особливостей різних територій, від зловживань державної влади. Остання за своєю ієрархічною, централізованою будовою неминуче схильна посягати на природні права людей, а муніципальна гілка влади, як децентралізована, має їй протистояти [11, с. 81].

Сучасний представник лібералізму з Англії Л. Зідентоп у спеціальному дослідженні демократії в Європі виявляє реальні небезпеки становлення бюрократичної «наддержави» Євросоюзу і використання європейською бюрократією тенденцій регіоналізації та проекту федералізації Євросоюзу для зміцнення бюрократичної тиранії через так званий «реванш регіонів», тобто їх опору на владний апарат у Брюсселі як засіб обмеження влади національних держав на свою користь. У такій моделі Євросоюзу можливе відродження середньовічних пережитків, де місцева самостійність може суперечити демократії із врахуванням релігійно-культурних особливостей

регіонів, посиленіх іммігрантами [5, с. XXI, XXXVII-XXXIX, 226-227, 268].

Разом із тим, Л. Зідентоп обґрунтовує реальні можливості уникнути такої небезпеки саме в проекті федеративного устрою Євросоюзу, альтернативи якому немає. Головна привабливість федерального устрою – захист місцевої і регіональної автономії від бюрократії національної держави, може бути перенесена й на бюрократію наднаціональну. Але для цього необхідно будувати такий федералізм, у якому б індивіди, незалежно від їх територіальної приналежності, були зв'язані різними рівнями асоціації; в структурі Європарламенту має бути створений Сенат, як вища палата, ½ місць у якому будуть займати представники регіонів проти ½ місць представників бюрократії національних держав; до повноважень сенату слід віддати законодавчу ініціативу, право вето, право контролю за Єврокомісією; колізії в реалізації федеральної Європи мають вирішуватися юристами, судовим контролем [5, с. XXI, 78, 185-186].

Отже, у Євросоюзі як регіональному втіленні глобалізації йде боротьба антидемократичних сил бюрократії із захисниками демократії, в якій і одні й другі не бачать альтернатив федеративному устрою нової «наддержави» в зв'язку з супутньою глобалізацією тенденцією регіоналізації. У випадку вступу до Євросоюзу в історичній перспективі Україні не уникнути реформування свого унітарного державного устрою на федеративний як з огляду на його штучний антидемократичний характер всупереч власним об'єктивним передумовам до федералізму, так із огляду на неминучу регіоналізацію у загальноєвропейському контексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник] / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.
2. Медведчук В. Доктринальні ідеї федералізму: ретроспектива українського вибору / В. Медведчук // Право України. – 2012. – № 9. – С. 302–309.
3. Медведчук В. Актуальні питання бікамералізму (двопалатної структури парламенту) в класичній європейській державно-правовій теорії / В. Медведчук // Право України. – 2013. – № 3-4. – С. 341–347.
4. Горбань В. І. Проблема співвідношення суверенітетів держави і людини: загальне і особливе в інтелектуальному різнобар'ї Росії та України / В. І. Горбань // Русская философия: история, методология, жизнь / отв. ред. : Аляев Г., Суходуб Т.; Общ-во рус. фил. при Укр. фил. фонде; Полтавский нац. тех. ун-т им. Ю. Кондратюка; Ин-т философии им. Г. С. Сковороды НАН Украины; Центр гум. обр. НАН Украины; Сектор истории рус. фил. Ин-та философии РАН; Укр. Акад. русистики. – Полтава, ООО «АСМИ», 2011. – 912 с. – («Украинский журнал русской философии. Вестник Общества русской философии при Украинском философском фонде»; вып. 10). – С. 442–454. Горбань В. І. Державний суверенітет України 1991-2011 рр. в реалізації і перспективах / В. І. Горбань // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди «Право». – Харків, 2011. – Випуск 16. – С. 151–159.
5. Зідентоп Л. Демократія в Європі / Л. Зідентоп; пер. с англ.; под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2001. – 312 (+XLVII) с.
6. Бек У. Трансформация политики и государства в эпоху глобализации / Ульрих Бек // Свободная мысль. – XXI. – 2004. – № 7. – С. 3–11.
7. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Э. Тоффлер; пер. с англ. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. – 669 [3] с.
8. Горбань В. І. Права і свободи людини в контексті бюрократичної складової сутності держави / В. І. Горбань, О. В. Горбань // Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина : зб. наук. статей та тез наук. повід. за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф. 23 листопада 2012 р.: у 2 ч. Ч. 1 / ред. кол. : А. П. Гетьман, Ю. Г. Барабаш, О. П. Буцан та ін. – Х. : «Точка», 2012. – 444 с.
9. Кремень В. Українська держава в контексті глобалізму / Василь Кремень, Василь Ткаченко // Урядовий кур'єр. – 1997. – № 227-228. – 6 грудня.
10. Андерсон В. Регіоналістика: регіональний вимір глобалізації / Володимир Андерсон // Агора. Україна – нові перспективи. Випуск 1. – К. : Стилюс, 2005. – 151 с.
11. Шульженко Ф. П. Історія вчень про державу і право : Курс лекцій / Ф. П. Шульженко, М. Ю. Наум; за ред. акад. АПРн України, д-ра юрид. наук, проф. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком інтер, 1997.

Рецензенти: Яремчук В. Д., к. і. н., доцент;
Жуган М. Г., к. філос. н., доцент.

ГОРБАНЬ Володимир Іванович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін і міжнародного права, заступник декана юридичного факультету Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, м. Харків.

Коло наукових інтересів: соціально-політична історія України, формування української держави та її шлях до державного суверенітету, вплив глобалізації на державу і право України.

ГОРБАНЬ Олена Вікторівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії і соціально-політичних дисциплін Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка, м. Полтава.

Коло наукових інтересів: соціально-політичний розвиток країн світу і України, глобалізація і проблеми форми держави і мультикультурності.